

ПАМЕТНИЦИ ОТ ЮЖНОТО ЧЕРНОМОРИЕ

Катерина ВЕНЕДИКОВА

В тази статия ще разгледам няколко паметника, открити при различни селища на Южното ни Черноморие. Два медни съда са намерени при подводни проучвания в района на Черноморец. Единият от тях е тас с плоско дъно, с украса и надписи върху външната заоблена странична стена. Вторият е меден ибрик с различия във формата в сравнение с повечето наши ибрици. Една красива женска мраморна надгробна плоча с надпис е открита в старото мюсюлманско гробище на Анхиало и сега се съхранява в Историческия музей на град Поморие. Четвъртият паметник представлява големичка плоча с кратък надпис на арабица. Тя се намира в близост до Археологическия музей в град Бургас.

Два паметника от района на Черноморец

На 10 юли 2015 г., след разговор по телефона, получих от покойната г-жа Христина Ангелова, директор на Центъра по подводна археология в Созопол, 4 снимки на меден съд с надпис на арабица и украса и една – на меден ибрик. По моя молба на 13 юли получих още 10 фотографии на съда с надпис. При все че попитах за обстановката, в която са открити предметите, не ми бяха изпратени задоволителни данни. Двата съда били намерени заедно във водите около Черноморец, може би в или в близост до потънал кораб, натоварен с тухли.

Накратко за Черноморец

По интернет данни селището е основано през 1728 г. По енциклопедични сведения, залежи от медна руда са експлоатирани през праисторическата епоха, между Черноморец и Медни рид. На 2 км югозападно от Черноморец са открити антични амфори от IV в. пр. Хр. На Медни рид са запазени развалини от тракийско укрепление, от късноантична и средновековна крепост – по провлака откъм континента. Намерена е колективна монетна находка от VI в. В околностите има развалини от манастир, параклис и галерия за рудодобив от Римската епоха.

В османотурски регистри от 1731 г. селището е споменато под име „Ая Никола“ (Айо Никола)/Св. Никола. В 1876 г. е открито взаимно училище. Селището е преименувано от Свети Никола на Черноморец през 1951 г. Намира се в община Созопол (Мичев, Коледаров 1989, 289). През 2009 г. село Черноморец е обявено за град (ГЕБ 12, 2012, 4788).

Изглежда цитираните по-горе интернет и енциклопедични данни за основаването на с. Св. Никола ще претърпят корекции. Иван Карайотов в статия за о-в Св. Анастасия цитира бележка на игумена Натанаил, нов ктитор през 1802 г., върху корицата на богослужебна книга, пренесена в Цариград от манастира Св. Анастасия. „**През 1623 г.** казаци със 17 чайки ограбиха Агатопол **през м. юни** и след това Созопол и манастира „Продромос“ на големия остров. Оковавайки монасите, те дебаркираха с тях в Созопол и пленявайки (още) много, отидоха с тях в околностите, които ограбиха **до село Свети Никола, намиращо се върху сушата отсреща при Таласакра...**“ (Карайотов 23.VII.2015). Разбира се, че още през 1623 г. селото се е намирало на нос Таласакра. Става ясно от същата статия, че при разкопки на о-в Св. Анастасия през 1971 г. са открити стари тухли от средновековието, а през 1972 г. – късноантични тухли.

В томовете Турски извори за българската история от XV до края на XVII век не се открива селище Айо Никола и Свети Никола. В **т. I. ТИБИ (Турски извори за българската история)**, серия XV-XVI в. (ТИБИ I, 1964), не се споменава селище Айо Никола, Св. Никола и Созопол. В **т. II. ТИБИ**, серия XV-XVI в. (ТИБИ II, 1966), се споменава село Айо Никола в Солунско, в Халкидики. В **т. III ТИБИ** (ТИБИ III, 1972) няма селище на име Айо Никола, нито Св. Никола. В **т. VII ТИБИ** (ТИБИ VII, 1986) има махала Айо Никола в гр. Серфидже в Гърция. В **т. VIII ТИБИ** (ТИБИ VIII, 2001) няма село Св. Никола, нито Айо Никола.

А през 1931 г. за община Св. Никола е записано: „Наричала се Атия (гр. невинност, святост) и Ченгене скеля, жителите на което, поради върлуващата чума и разбойничеството на пиратите, се поселили край параклиса – черква Св. Никола и основали селото. Дошли са преселници от Мехмеч кьой, Дюлгерлии, Извор. Населението от основаването е българско... ..Има ...тухларница...“ (БС 1931, 22).

Данните за производство на тухли и тухларница в селището и в района ни подсказват, че вероятно потъналият кораб е натоварил тухли в Черноморец или в околността.

Меден съд с надпис на арабица и украса, и меден ибрик без надпис от Черноморец

Меден съд с надпис на арабица и украса от района на Черноморец
По данни, повечето получени от Хр. Ангелова, откритият под

водата съд е тас с плоско дъно с диам. около 18-19 см, набраздено отвън с голям брой **концентрични вдлъбнати окръжности** (**табло LI 3**). Страничната му стена е с вис. 4.2 см и е много леко издута. Тя завършва горе с хоризонтален перваз (периферия), леко завит навън, не по-широк от 1 см. Диаметърът горе с перваза е 23.5 см, а без перваза – 21.5 см. Отвън под перваза е припоена халка с диам. 1.6 см, в която предварително е включена халка с диаметър 3.5 см. (**табло LI 1 и 2**).

Надписът, съчетан с тугроподобна украса, се намира от външната страна на съда близко под периферията. Ако сме с лице към него, лявата му половина е по-добре запазена, а дясната е доста корозирала и повредена, а под десния край на надписа с украса и вдясно дори има големичка дупка на съда. Лявата и дясната страна на надписа с украса на снимките изглеждат изработени с различна техника. В лявата всичко е **вдлъбнато** – и отворените надясно елипси, и двете вписани в тях думи (**табло LI 4**). В дясната има и **релефни повредени** украси, букви, цифри и цвят на лале (**табло LII 5**), а на снимките не личи добре дали те не са инкрустирани с някакъв друг метал.

Украса, наподобяваща султанския монограм – туграта и включваща поне три елемента от него, се среща най-малко в дванадесет паметника, които съм проучвала лично и част от които съм публикувала, с дати **от 1685/1686 до 1812/1813 г.** (Венедикова 2009, 546-548). Те са изработени върху една синия, една сабя, няколко ятагана и няколко сахана. Трите елемента са: вляво елипсовиден, сърповиден или крушовиден медалион, отворен надясно под средата – той може да се състои от две вписани една в друга или само от една отворена елипса, и в тях е изписан текст, а понякога и дата. **На таса от Черноморец елипсите са 2.** Вторият елемент от тугра са трите вертикални линии вдясно от сърповидния (крушовидния, елипсовидния) медалион, като обикновено една от тях съвпада с буквата елиф от текста вдясно от медалиона. Върху някои предмети няма 3 вертикални, а само една вертикална линия. Върху таса от Черноморец **вертикалите са 3.** Третият елемент, наподобяващ тугра, са две хоризонтални, дъговидни, по-рядко вълнообразни линии, които приличат на „ръцете“ на султанската тугра. Те обикновено започват от най-дясната част на композицията и на ниво средата на височината ѝ, вървят успоредни една на друга наляво, достигат и се свързват с линиите на елипсите и продължават като елипса. В най-дясната част на тези линии понякога има растителна украса и цвят. Върху таса от Черноморец се вижда ненапълно разцъфнал, **полегнал, със стебълце, наклонено надясно, цвят на лале** (**табло LII 5**). Вдясно от трите вертикали и над двете хоризонтални често се изписва датата – така е изглежда и в надписа от

Черноморец. Може да има и друг текст. Под хоризонталните „ръце“ на туграта също може да има текст. В надписа от Черноморец има, но не личи много добре. Понякога последната буква от текста долу извън елипсата може да прелее в или съвпадне с една от долните линии на елипсата. Понякога датата не е над, а под двете хоризонтални линии – ръце на туграта.

И така, в декоративната композиция с надпис върху медния съд от Черноморец се вижда следното отдясно наляво: Вдясно от трите вертикали и над ръцете на туграта се вижда **думата `сене – sene` – година**. Син е без зъбчета и представлява дъга, която се издига наляво, завива заоблено за нун и се спуска надолу с дъговидна завивка за хе (сюлюс). Над син са **цифрите на годината, които едва личат**: 1125, по-малко вероятно 1135. 1125 г. Х. отговаря на времето от **28.I. 1713, събота до 12.I.1714 г.** сл. Хр., сряда. А 1135 год. = 12.X.1722, понеделник – 1.X. 1723, петък. Под `сене` са двете ръце на туграта – двете линии се движат наляво, пресичат едната вертикална, но при втората се загубват от повредите на съда (**табло LII 5**). Под двете ръце се извива дъговидно надясно стебълцето на лалето и завършва с наведен леко надолу и надясно цвят. Вляво от лалето и по-ниско от него и вдясно под първата, дясната вертикална, започва буквата сад от `сәхиб – sāhib` – **собственик**, притежател. Сад продължава и под втората, средната вертикална и се издига под първата, лявата, за да прелее нагоре в буквата елиф – а. Получихме сә. Буквата ҳа е изписана над сад, в основата на първите две вертикални линии – дясната и средната. Легенчето на буквата бе започва под третата, лявата вертикална и достига елипсите. Получи се – **ҳиб**. Така цялата дума сахиб – **собственик**, е изписана на два етажа на ниво под двете хоризонтални линии, под `ръцете` на туграта. В дясната половина на композицията извън елипсите не се забелязва друг текст.

В елипсовидното пространство вляво (табло LI 4) са изписани **вдлъбнато две думи**. По-долната вдясно е личното име Мехмед. В четенето му няма никакви съмнения. В дадения случай вероятно е име на собственика, би могла да е и име на кораба. За горната по-вляво могат да се предположат **няколко думи**. Едната причина за **вариантите** е че, поради корозията се виждат голям брой действително изписани или формирани от повредите диакритични точки, които могат да променят четенето на някои букви. Така дясното триъгълниче без точка се чете `ха` – звук `хъ`, с една точка отгоре – буква `хъ` – друг звук `хъ`, с една точка отдолу – `джим` – звук `джъ`, с три точки отдолу – `чим` – звук `чъ`. Същото важи за предпоследната буква, която може да е звук `н`, `б`, `и` или `й`. При втората буква е драскано така, че могат да се търсят няколко буквосъчетания: `а`, `л`, `ал`, `да`, `ад`. За последната буква можем да се съмняваме дали

е една – ‘н’, ‘и’ или ‘й’, или са две букви: ‘би’, ‘ни’ или ‘йи’. Така за **званието, професията или прозвището на Мехмед** можем да предположим **няколко допустими думи**:

Хан ? – звание, титла на владетел, принц. (Ако нямаше думата ‘собственик’ можехме да допуснем, че съдът е принадлежал към кораб на име Мехмед хан).

Халеби ? – Халепчанинът, родом от Халеб, работил или пребивавал в Халеб, пришелец от Халеб. Това предположение се подкрепя от един регистър от 25.XI.1659 г. от 8 листа от кадията на Халеб – Ахмед, съхраняван в България. В него са отразени приходите от митата, изискани от капитаните на чуждестранните кораби, внесли платове, шалове, калай, желязо и др. в пристанището на Искендерун (ООДЗТ 1993, № 13, с. 30). Става ясно, че черноморските ни връзки с Искендерун са били управлявани административно от Халеб.

Джаби ?? – събирач на наеми и приходи от вакъфски имоти.

Худай, Худайи ? – Божи (при все че думата не е регистрирана като мюсюлманско лично име, употребява се като прозвище).

Челеби ? – титла на уважение – господин, господар, грамотен, възпитан.

Предполагамите 5 варианта за втората дума се употребяват през XV-XIX в. и изборът на която и да е от тях няма да се отрази на датирането на съда.

Изследваният меден съд от Черноморец показва **сходство със следните образци** с надпис и тугроподобен орнамент, проучвани лично от мен:

Сахан, пазен в Музея в Смолян, но произведен във **Варна**, от 1097 г. Х. = 1685/1686 г. сл. Хр., притежаван от Махмуд, син на Фатма. Техниката на изработка на целия **вдлъбнат надпис и украсата** е сходна с лявата половина на надписа от Черноморец. Двата надписа си приличат по **концентричните кръгове на дъното**, по **двойната елипса** и по **цвета на лале най-вдясно**, в края на ‘ръцете’ на туграта. И двата включват година и име на собственика. В Смолянския/ Варненския обаче хоризонталната линия е една, а не две, и вертикалната също е една, а не три (**табло ЛП 6**).

Релефен надпис с тугроподобна украса върху сахан със столче от Музея в **Момчилград**, инв. № 81, проучен от мен на място на 6.VIII.2004 г. и по снимки от 1.X.2012 г. Собственик е Ахмед ага, син (потомък) на калайджия, 1203 Х. = 1788/1789 г. Приличат си с надписа от Черноморец по **двойната елипса** и по **трите вертикали**. **Релефността** на цялата момчилградска композиция прилича на **дясната част** на черноморската. Но в момчилградския паметник надписът е на вътрешната издута страна на сахана, докато в черноморския – на външната. В момчилградския няма хоризонтални линии, туграта няма ‘ръце’.

Сходства откриваме още с релефен надпис върху синия от **Шумен** от 1203 Х. = 1788/1789 г. Той също включва **двойна елипса, три вертикални** издигнати. Ръцете на туграта са показани с водоравно дебело стебло на растение, което завършва с **цвят, разцъфнал надясно**. Притежател на синията е Исмаил Садък, иконом на Гази Хасан Паша. Същият Джезаирли Хасан паша от 1785 г. бил заместник-велик везир, а от 1789 г. – велик везир. Починал в Шумен през 1790 г. (Венедикова 2013, 36-38).

Стебло от две водоравни линии и цвят в десния край откриваме и в композицията върху един ятаган от музея в Разград. Наляво хоризонталните линии преминават в **двойна елипса, отворена надясно**. Надписът е от 1208 г. Х. = 1793/1794 г. сл. Хр., но, за разлика от Черноморец, на ятагана е изписано не само името на собственика – Али Баше, но и името на изработилия го – Мехмед (Венедикова 2007 147-149). Тук вертикалната е само една.

Има и паралели с още паметници.

Меден ибрик от района на Черноморец

Ибрикът с конично тяло е с вис. около 23.6 см, дъното е с диам. 16.5 см, а гърлото – с диам. 5.6 см. На място тези размери може да се доуточнят. Не се забелязва столче на снимката. Той се отличава от проучвани от мен и от доста публикувани ибрици с конично или сферично тяло по **съотношението между височината и твърде големия диаметър на дъното** и по **относително правия чучур, който следва тялото много близко, не достига горе нивото на устието на съда**, а извивката му горе навън е много слаба (**табло ЛП 7**). Ибрик с конично тяло от Рилския манастир има размери 40x18x6 см и извит чучур над устието (Славов 1974, 18 и 248 – № 17). Ибрик със сферично тяло от църквата Св. Атанас в Калофер с пластична и линейна украса има силно извит навън чучур, достигащ нивото на гърлото, и размери 36x10.5x5 см (Славов 1974, 70 и 249 – № 61).

Почти всички издадени ибрици, които имам под ръка, имат чучури с голяма извивка горе навън и достигат или надхвърлят устието. (Срв. ибриците с конично или сферично тяло, със столче или без, у: Славов 1974, 18 и 248 – № 17; 34 и 248 – № 31; 108, схеми 43 и 44; 84 и 250 – № 69. Датираните са **от XIX в.**). Ибрик със сферично тяло от Турция, работен от турски майстор и единствен датиран от **XVIII в.**, има силно извит навън чучур, достигащ над нивото на гърлото (Славов 1974, 84 и 250 – № 68). Само един датиран в XVII в. екземпляр у Славов е Мавърски ибрик с конично тяло и високо столче, с извит навън чучур, стигащ над нивото на гърлото (Славов 1974, 90 и 250 – № 89). У този автор **няма ибрик с прав или почти прав чучур**.

Два медни ибрика с конично тяло имат чучури, извити около гърлото навътре и после навън, които завършват над нивото на ус-

тията. Те имат богата растителна украса по тялото, върху устието и дръжките, а единият и върху чучура. И двата са датирани XVI-XVII в. и нямат сходство с нашия ибрик от Черноморец, а и височината им надминава значително диаметъра на дъното (Feher 1975, 40, № 69, 70, 74).

Четири ибрици, датирани през XIX в. и пазени в унгарски музеи, имат сферично тяло. Авторът приема, че произхождат от Индия и Иран (АС 2010, 187-188, № С.4.2.12, С.4.2.13, С.4.2.14 и С. 4.2.15). Само един, с вис. 29 см, има прав чучур. Но чучурът, достигащ под гърлото, за разлика от черноморския, не е успореден на тялото, а е разположен **под прав ъгъл** към горната част на сферичното тяло (С.3.2.12). Останалите са със силно извити дъговидно навън чучури, стигащи ниво над гърлото. При втория образец съотношението на размерите, 17.5x11.5x5.5 см е по-близко до черноморския ибрик, но дръжката е съвършено различна – има форма на 3/4 окръжност, която обхваща сферичното тяло отгоре (С.4.2.13).

Един меден ибрик, инкрустиран с емайл, откупен от Лом, се пази в НАИМ – БАН в София под инв № КС 236. Той е вис. 26.5 см, има плитко кухо столче, сферично тяло и тънка цилиндрична шийка. Чучурът е силно извит навън и надхвърля гърлото (сравнете тук **табло ЛП 7 и ЛП 8**) Тялото е украсено с 13 апликирани кръгли медни розети с различна големина, инкрустирани с бял, зелен и син емайл[□]. Диаметърът на сферичното тяло е почти наполовина от височината на съда.

Всички споменати до тук ибрици са **без надписи**. В моята епиграфска практика имам единствен ибрик с надпис. Той е от Музея в Смолян с инв. № 5806. Има вдлъбната геометрична украса и 4 реда вдлъбнат текст: [1] Притежател и собственик [2] Хамди [...] син на 'Абдуллах [3] **1340 [4] година [X. = 4.IX.1921, неделя – 24.VIII.1922 г. сл. Хр., четвъртък.]** (Венедикова 2008, 203-206).

Освен прегледаните тук ибрици, засега имам сведения от Музея в Карлово и от АИМ – София, че при тях няма ибрик със слабо извит чучур и завършващ по-долу от устието, какъвто е черноморският. Подобен чучур има павур „ибриче“ от XVIII – XIX в. (Костадинова 2000, 18, 41). Ибрикът от Черноморец може да се датира засега XVIII – XIX в.

Надгробна плоча на жена от 03.12.1873 от Поморие.

Инициативата за проучването на този паметник принадлежи на г-н Димитър Ницов, уредник в Историческия музей на град Поморие. Паметникът е изследван от снимки, получени от него на 24.11.2015 г.

Благодарна съм му за фотографите и за данните за паметника, който се съхранява в музея в града. Мраморната антропоморфна

плоча се състои от корпус с остри раменца, врат с форма, близка до пресечен конус и глава, представена чрез напъпили едри цветове и дълги листа, спускащи се надолу вляво и вдясно, и наподобяващи буйна женска коса. Подобна растителна украса на главата имат и други надгробни паметници на жени от различни селища у нас, например от Пазарджик, от Новото гробище в Шумен и др. Женски надгробни паметници със сходна украса от края на XIX и началото на XX век има и в Македония.

По информация на Д. Ницов от 06.07.2018 г. надгробният паметник няма идентификационен номер, но предстои да мине идентификационна комисия. Според него той е от мюсюлманското гробище на Анхиало, тъй като е събиран заедно с фрагментите от надгробия, които ми бяха изпратени в края на 2015 г. Аз ги разчетох и публикувах някои от тях. Те вероятно са от първата половина на XIX век. В един от тях е отбелязан Сали от Ахийолу (Анхиало), син на хаджията Исмаил ага. Друг е посветен на златари. А в трети се споменава Бедри и вероятно Сейид Халил (Венедикова 2017, 190-192).

Плочата е от бял мрамор с много добра изработка и много хубав камък. Височината е 86 см, а най-широката част в основата на декоративната украса близо до първия ред е 31 см. Долна ширина 21 см, дебелина 7 см (**табло LIII 9**). Корпусът, гледан отпред, има форма на обърнат трапец. Лицевата страна е разделена на 7 добре огладени вдлъбнати полета, отделени едно от друго с дебели успоредни една на друга релефни линии. Разделителните линии и изписаният в тях текст са разположени полегато, от по-долу вдясно до по-горе вляво. Във всяко от горните шест полета, които имат форма на неправилен четириъгълник, е вместен по един ред текст. Седмото писмено поле отгоре е ограничено от права релефна линия, а отляво и отдясно – с дъговидни линии, оформящи купа, които долу в средата завършват с форма на голяма скоба:

[1] Hüve el Hallāku l bākī [! 2] Yā ilahī[.] gelmişim deyü affiña[.] rahm it baña [! 3] Meskenim lutfuñla cennet it yā Rabbinā[! 4] Çün ecel geldi irişdi tār mār itdi beni [.] 5] Rāzīyim elhükmlillahi [.] bu imiş emr-i Hudā [.] 6] ‘İzzet Beyiñ zevcesi Hādīce Hanım [7] rūhına fātiha [.] 8] Fī [9] 12 [8] [ševvā]l sene 1290 [.]

[1] Той [Господ] е Творецът[.] Всевечният [.] 2] О, Боже мой [.] дошъл съм до прошката ти [.] бъди милостив към мене [! 3] Направи с благоволението си рая мое жилище [.] о Господи наш [! 4] Щом като последният миг от живота дойде [.] съсипа ме [.] 5] Съгласен съм [.] повелята е на Господ [.] тази била Божията заповед [.] 7] Заупокойна молитва (Фатиха) за душата на [6] съпругата на ‘Иззет Бей [.] Хадидже Ханъм [.] 8] На [9] 12 [8] [шевва]л 1290 година [.]

Името на месеца на р. 8 е дадено съкратено, само с последната буква лям -л. 12 [шевва]л 1290 година по Хиджра отговаря на **03.12.1873** година сл. Хр.

Тюркската дума 'бей' означава 'големец, първенец; началник, глава на племе; управник, емир, принц, валия'. Употребява се като титла за лица от стари фамилии, за синове и потомци на паши, за майор, подполковник и полковник от офицерските чинове, както и за високопоставени чужденци (BTS 134). Титлата ханъм, госпожа, е звание, което се дава на жените и показва уважение и почит. Означава и жена, съпруга (ТБР 2009, 539; Parlatur 2012, 579).

Текстът на надписа е частично вокализиран. Огласени са само *Hüve* на р. 1, *ilahī* на р. 2 и 'İzzet на р. 6. На р. 3 в *cennet* и *Rabbīnā* и на р. 6 над зе от 'İzzet има шедде. На р. 3 *affiña* по грешка е изписана с начален елиф, вместо с начален 'айън и без вав след фе. Правилно е думата 'af, 'afv – извинение, прошка – да се напише с 'айън, фе и вав – 'afvīña. Палеографският анализ показва много особености на писмото талик. То се употребява често в женски надгробни надписи и в надписи на чешми, по-често с дарителки жени. Началното хе на р. 1 в *Hüve* и спускането на всяка буква в дума по-долу от предишната е характерно за талик. Крайното хе като чертица наляво в *affiña* на р. 2 и *lutfuñla* на р. 3, в *zevce si* и *Ḥadīce* на р. 6, в *rūhina* и *fātiha* на р. 7 и в *sene* на р. 8 също е особеност на талик. Същевременно забелязваме характерното за надписи от XVIII и XIX в. смесване на елементи от различни шрифтове. Еднаквата дебелина на повечето букви и заоблените им форми показват почерка несих. Особено типично за несих е изписването на мим с вертикална опашка в крайна позиция – в *gelmişim* и *raḥm* на р.2, в *Meskenim* на р. 3, в *Rāzīyim* и *elḥūkm* на р. 5 и в *Ḥanım* на р. 6. Поставянето на две ромбовидни диакритични точки една над друга се наблюдава и в несих, и в сюлюс. Тук го забелязваме в *el Ḥallāku* и *el bākī* на р.1; на р. 2 и р. 3 в *it* и буквата йе, и те са с по две вертикални точки; на р. 3 те от *cennet* и те от *it*; на р. 4 *itdi*; на р. 5 йе в *Rāzīyim* и в *imiş* и на р. 6 те от 'İzzet също са с разположени отвесно точки. Обаче почти не забелязваме натрупване едно над друго и вплитане едно в друго на буквосъчетания и думи, което е типично за писмото сюлюс. Вдигане на буквосъчетания и думи едни над други има на р. 2 в *it baña*, на р. 3 при *it yā*, на р. 5 при *lillahi*, *bu imiş emr*, на р. 6 при *Ḥadīce Ḥanım*. Но вплитане на букви една в друга няма. Следователно можем да заключим, че писмото включва най-много особености на талик, следват го елементите на несиха, а тези на сюлюс са единични.

Има един списък на емините – управителите (доверените лица) и миолтезимите – откупчиците на поморийските солници, съставен въз основа на известните османотурски документи с данни от XV до XIX век. В него през XIX в. можем да открием още няколко високопоставени служители, свързани с Анхиало, двама от тях бейове. Това са около 1826-1828 г. Салих бей, капуджибашия или сербевваб (главен дворецов вратар, началник на охраната на дво-

реца), назър – надзорник на Самоковджук (Малък Самоков, дн. гр. Демиркьой в Европейска Турция); около 1830-1831 г. Вехби паша, назър на Самоковджук с гарант арменец Маркар; Ахмед бей, бивш откупчик на приходите от митниците в Бейрут, понастоящем с гарант арменец Оханес, през 1856-1860 г. откупил поморийските солници под формата на мукатаа (Грозданова, Андреев 1982, 59-61). Възможно е и съпругът на покойната госпожа Хадидже – Иззет бей – да е свързан с поморийските солници или с управлението на самия град Анхиало.

Надпис от сграда от 1860/1861 г., изложен до Археологическия музей в Бургас

Внушителната плоча е изложена близо до Археологическия музей в Бургас и е под погледа на всички минавачи. На няколко пъти са ми изпращали снимка и рисунка на паметника със запитване – какво пише на него. Между интересуващите се, изпратили снимка, са Александър Терзиев и Димитър Ницов. Плочата се намира отвън, до Археологическия музей. Според описанието на Д. Ницов от 18-19 април 2017: „Колегите са направили в една малка градинка лапидариум и тя е поставена там. За плочата пише, че е намерена някъде южно от Бургас. Беше датирана първа половина на 19 век, но колегите са сгрешили в надписа, като са написали, че плочата представлява надгробен паметник. Очевидно е, че не е надгробен паметник. Вероятно е била монтирана на стената на някаква сграда. Спомням си, че ми бяхте писала, че на нея е изписано „О, Хранителю!“ или май беше само „Хранителю“, като предполагате, че това всъщност е обръщение към Аллах. Според мен плочата е била монтирана на джамия, месджид или имарет.“

По данни и снимки на моята уважавана колега Жана Желязкова, за които ѝ изказвам признателност, от 26 юли 2018 г., плочата е мраморна, квадратна, със страни 55-56 см и дебелина 6.5-7 см. Според поставената табела близо до паметника, той представлява „надгробна плоча с надпис на староарабски от 1849 г. **от гр. Царево**“ (**табло LIII 10**). Вероятно има някаква грешка, защото плочата е от сграда, езикът през 1860/1861 г. не може да е староарабски, думата и цифрите на годината са изписани както се пишат и на арабски език, и на османотурски език, а 1849 г. не отговаря на годината, написана върху плочата. Предполагам, че текстът на табелата се отнася за надгробен паметник, който не е изложен, а погрешка е поставен при строителната плоча, изложена сега.

Релефният текст с едри букви върху плочата е кратък (**табло LIII 11**). Състои се от две думи, изписани на две нива, и цифрите на годината на трето ниво под тях. Вдясно на средното ниво четем възклицанието „Ya – O! Ey! Hey!“ Този възглас се употребява и в

османотурски, и в арабски, и в персийски, а и в съвременния турски език. На същото средно ниво са изписани първите две букви от втората дума. Буквата ҳа с твърде голямо хоризонтално удължение се свързва с буквата елиф: ҳā-. Над удължението са поставени третата и четвъртата буква фе и зъ –fīz. Едрите букви и поставянето на буквосъчетания едно над друго и едно в друго са характерни за писмото сюлюс. Текстът гласи:

Ya Hāfīz [!] – О, Пазителю / О, Хранителю [!]

На трето ниво, долу, под този текст, четем само цифрите на годината:

1277 [г. Х. започва от 20 юли на високосната 1860*, петък, и продължава до 9 юли 1861 г. сл. Хр., вторник]. Звездичката показва високосната 1860 г.

Диакритичните точки на буквите са едри и ромбовидни. В очертанията на всяка буква има наддебелявания и изтънявания, които се срещат при писмото талик.

Арабската дума `хафъз – hā-fīz`, изписана тук на две нива, означава „опазващ, пазещ, съхраняващ; помнещ наизуст; хранител, пазител; човек, който знае Корана наизуст“ (Баранов 1976, 182-183). Тя обаче е и едно от имената на Господ, на Бога – Пазител, Хранител (Redhouse 1968, 484). Именно като обръщение към Бога тя е употребена върху паметника от Бургас: „О, Пазителю!“, „О, Хранителю!“. Най-вероятно плочата е била вградена в стената на духовно заведение или официално учреждение.

Възможно е да се е намирала на външна стена на някоя от две от трите бургаски джамии: Джамията на Чилесиззаде Мустафа ефенди била срещу пристанищния вход, била построена през 1860 г., попукала се при земетресението от 1911 г и била съборена 1912 г. Татарската джамия Азизие на площад Пазарний (Тройката) била изградена в 1861/1862 г. Северно от нея била Татарската махала, в която се заселили кримски татари (Бургас 1940, 45). Била разрушена 70-те години на XX в.

Целият релефен надпис с датата в голямо добре огладено вдлъбнато поле е вместен в две релефни четириъгълни рамки, едната – в края на плочата, а другата – малко по-навътре. Страните на четириъгълниците са успоредни една на друга. Между тях се образува в края на всяка от четирите страни на плочата вдлъбнато поле, изпълнено с релефна растителна украса. Украсата се състои от релефни четирилистни цветя с тичинки и от листа и стебълца. В края на стебълцата се забелязват по-дребни цветчета. По-едрите цветя са общо 12 – четири в горната и четири в долната рамка, и по две отляво и отдясно. Дребните цветчета са разположени по шест от всяка страна – общо двадесет и четири. Доколкото тази украса е датирана, тя може да послужи както за съпоставка с други памет-

ници със сходна украса, така и за датиране на екземпляри с такава декорация без запазена дата.

По време надписите на арабско писмо от Южното ни Черноморие, които представям тук, се вменят в хронологичните граници на епиграфските паметници от наши крайморски селища, които са ми познати от публикации и/или върху които съм работила досега – от втората половина на XVII до края на XIX век. Надписите от Поморие, които съм изследвала досега, са всичките от XIX век (вж. напр. Венедикова 2017, 190-206).

Фрагменти от надгробни надписи от Несебър с надписи на арабица, които Д. Ницов фотографира наскоро, при все че нямат запазени дати, са от първите три четвърти на XIX в. В един от тях се споменава 'полковникът от санджак Галиполи', но името му не е запазено.

През 1965 г. Емел Абдула регистрира, че османските епиграфски паметници във Варненския археологически музей принадлежат на XVIII и XIX в. и се разпределят в две групи – надгробни и надписи от обществени постройки. Тя публикува някои от тях – от мост, от обществена сграда, от два хамбара, от девет чешми, от две джамии, споменава и две тугри на Махмуд II. Най ранен е мостът, от 1174 г. Х. (Абдула 1965, 73-79), 1760*/1761 г. Н. Панайотов представя два надписа от религиозни сгради във Варна от 1835 и 1862 г., надписи на чешми от Варна от 1664, 1760, 1770, 1836, 1841, 1848, 1873 и 1882 г. и от Балчик от 1788 и 1857, 1858, 1860, 1866, 1867 г. (Панайотов 2005, 16 и сл.; 92 и сл.).

*В статията е употребена транскрипция на латиница и кирилица въз основа на съвременните турска и българска азбуки, със следните допълнителни знаци: дължина на гласните – ā, ī, ū; се – ſ, ċ; син – s, c; сад – ş, ç; ха – ħ, x; хъ – ĥ, x; хе – h, x; зел, z, z; зе – z, z; зад/дад – z, d, z, d; зъ – ž, z; 'айън – ' ; гайън – ğ, g; каф – k, k; кяф/кеф – k, g, k, g; нунски кяф – ñ; хемзе – ' ; елиф-и максуре – a .

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА:

- Абдула 1965:** Е. Абдула. Османски епиграфски паметници в Археологическия музей във Варна. – Археология 4, 1965, 73-79.
- Баранов 1976:** Х. К. Баранов. Арабско-русский словарь. Москва, 1976.
- БС 1931:** Българското село. Юбилеен сборник. София, 1931.
- Бургас 1940:** Бургас./Юбилейна книга/. Поредица Пътеводители на България – Търговска библиотека. Ред. Атанас Христов. София. Печатница Котва. 1940.
- Венедикова 2007:** К. Венедикова. Епиграфски паметници от Разград и Разградско. – В: Изследвания в памет на акад. Анание Явашов. София, 2007, 136-155.
- Венедикова 2008:** К. Венедикова. Епиграфски паметници и други извори от районите на Рудозем и Смолян. – В: Рудозем и околностите му – археология, етнография и история. Том I. София, 2008, 156-221.

- Венедикова 2009:** К. Венедикова. За званието баша, баше, беше. – В: Сборник в памет на професор Велизар Велков. София, 2009, 532-557.
- Венедикова 2013:** К. Венедикова. За Шумен и шуменци през османско време. – В: Тюркологични изследвания 2013. Университетско издателство Епископ Константин Преславски. Шумен, 2013, 5-49.
- Венедикова 2017:** К. Венедикова. Няколко надписа от Поморие и околности-те. – В: 20 години Исторически музей – Поморие. 15 години Музей на сол-та. Известия на Исторически музей – Поморие, том 2. Издателство Фабер. Поморие, 2017, 190-206.
- ГЕБ 12, 2012:** Голяма енциклопедия на България, т. 12, уни – я. София, 2012.
- Грозданова, Андреев 1982:** Е. Грозданова, Ст. Андреев. Соларството по бъл-гарското Черноморие през XV – XIX век. София, 1982.
- Карайотов, 23.VII.2015:** Иван Карайотов. Голямата история на малкия остров. – В: Изследвания. Морски колекции (интернет сайт). (Статия, качена в ин-тернет на 23.VII.2015 г.).
- Ковачева – Костадинова 2000:** В. Ковачева – Костадинова. Между Изтока и Запада: изкуството на павурджиите XVIII – XIX в. София, 2000.
- ООДЗТ 1993:** Опис на османотурски документи за занаяти и търговия (XVI – XIX в.), запазени в Ориенталския отдел на Народна Библиотека “Св. Св. Кирил и Методий“. София, 1993.
- Мичев, Коледаров 1989:** Н. Мичев, П. Коледаров. Речник на селищата и се-лищните имена в България 1878 – 1987. София, 1989.
- Панайотов 2005:** Н. Панайотов. Корпус. Османотурски епиграфски паметни-ци от Североизточна България XV – XX век. Том 2. Издателство „Контур“. Варна, 2005.
- Славов 1974:** А. Славов. Медни съдове. София, 1974.
- ТБР 2009:** Академичен турско-български речник. София (издателство Рива), 2009.
- ТИБИ I 1964:** Турски извори за българската история, серия XV – XVI в. София, 1964.
- ТИБИ II. 1966:** Турски извори за българската история, серия XV – XVI в. София, 1966.
- ТИБИ III 1972:** Турски извори за българската история, Т. III. София, 1972.
- ТИБИ VII 1986:** Турски извори за българската история. Т. VII. София, 1986.
- ТИБИ VIII 1986:** Турски извори за българската история. Т. VIII (Архивите говорят 13). София, 2001.
- АС 2010:** Artisans at the Crossroads. Persian Arts of the Qajar Period (1796 – 1925). Budapest, 2010.
- BTS:** Büyük Türk Sözlüğü. İstanbul (без година на издаване).
- Feher 1975:** G. Feher. Türkisches und Balkanisches Kunsthandwerk. Gorvina (Magyar Helikon), 1975.
- Parlatır 2012:** İ. Parlatır. Osmanlı Türkçesi Sözlüğü. Ankara, 2012.
- Redhouse 1968:** Redhouse Yeni Türkçe-İngilizce Sözlük. İstanbul, 1968.

ТЕКСТ КЪМ ИЛЮСТРАЦИИТЕ:

Табло LI 1. Меден тас от Черноморец.

Табло LI 2. Тасът от Черноморец, с дъното нагоре.

Табло LI 3. Дъното на таса, набраздено от концентрични окръжности.

Табло LI 4. Лявата част на надписа в елипсовиден медалион.

Табло LII 5. Дясната част на тугроподобния орнамент, завършваща с лале.

Табло LII 6. Сахан от мед и калай с тугроподобен орнамент и надпис от 1685/1686 г. от Смолян.

Табло LII 7. Меден ибрик с конично тяло и относително прав чучур от района на Черноморец.

Табло LIII 8. Ибрик със силно извит навън дъговиден чучур от НАИМ – БАН.

Табло LIII 9. Надгробна плоча на Хадидже Ханъм, съпруга на Иззет Бей, от Поморие.

Табло LIII 10. Табела с пояснителен надпис за паметника, №11 на табелата.

Табло LIII 11. Голяма плоча от религиозна сграда или официално учреждение от 1860/1861 г.

MONUMENTS FROM THE SOUTHERN BLACK SEA COAST

Katerina Venedikova

(Summary)

The work presents the analysis of a couple of monuments from different settlements along the Southern Black Sea coast. Two artifacts have been discovered during underwater surveys in the region of Chernomorets. One of them is a copper bowl with a flat bottom, a tuğra-like ornament and an inscription in Arabic on the outer convex wall of the vessel. All the bowl, inscription and decoration are badly damaged. The author suggests variants of reading the text which is probably dating from 1713/1714. She compares the decoration with the similar one on 12 other pieces – sahans, trays and yataghans dating from 1685/1686 to 1812.

The second artifact from Chernomorets is a copper ibrik without an inscription. It could be dated from the 18th – 19th c. It is distinguished from many other known similar vessels with a conical or spherical body in the ratio of height to the very large diameter of the bottom, as well as the relatively straight spout that follows the body very close, does not reach the level of the mouth of the vessel and its curve up outside is very weak.

The inscription on a very beautiful tomb stone of a woman from December 3rd 1873 found in Pomorie has been dedicated to the wife of Izzet Bay – Hadidje Khanum. The author presents reading of the text, translation and comments on the epigraphic piece in question.

The last monument is an impressive slab with a short inscription. Probably it was on display in an important public building or a mosque in the town of Burgas. It is dating from 1860/1861.

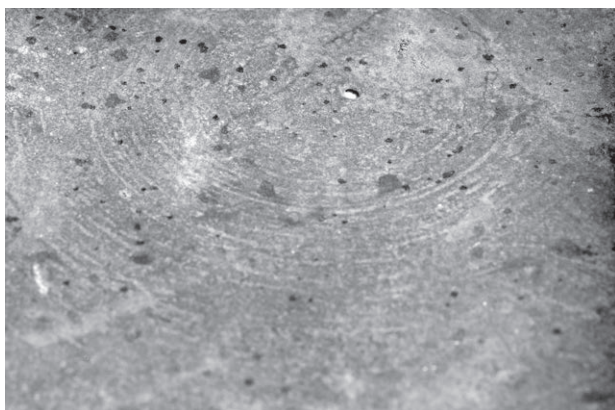
1

2

3

4

5

6

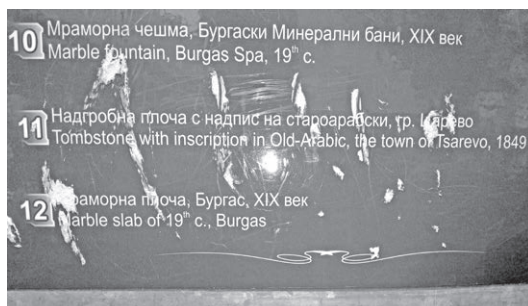
7

8

9

10 Мраморна чешма. Бургаски Минерални бани, XIX век
Marble fountain, Burgas Spa, 19th c.

11 Надгробна плоча с надпис на староарабски, гр. Царевево
Tombstone with inscription in Old-Arabic, the town of Tsarevo, 1849

12 Мраморна плоча, Бургас, XIX век
Marble slab of 19th c., Burgas

10

11